

เอกสารวิชาการส่วนบุคคล

เรื่อง การพัฒนาประชาธิปไตยในระบบนิติรัฐกับคุณูปการของศาลรัฐธรรมนูญ

จัดทำโดย นายเชวณะ ไตรมาศ
รหัส ๕๙๐๔๐๗

รายงานนี้เป็นส่วนหนึ่งของการอบรม
หลักสูตรหลักนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย รุ่นที่ ๔
วิทยาลัยรัฐธรรมนูญ
สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ

ลิขสิทธิ์ของสำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ

การพัฒนาประชาธิปไตยในระบบนิติรัฐกับคุณูปการของศาลรัฐธรรมนูญ

ดร. เขวณะ ไตรมาศ

ในบทความนี้ได้แบ่งการนำเสนอเนื้อหาสำคัญไว้เป็น ๗ ส่วน คือ (๑) นิติรัฐ (๒) การปกครองโดยกฎหมาย (๓) ประชาธิปไตย (๔) รัฐธรรมนูญ (๕) ศาลรัฐธรรมนูญ (๖) ศาลรัฐธรรมนูญกับการพัฒนาประชาธิปไตยในระบบนิติรัฐ และ (๗) สรุปและเสนอแนะ ซึ่งจะได้กล่าวถึงรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. นิติรัฐ (Legal State)

นิติรัฐเป็นแบบของการจัดตั้งประชาคมการเมือง (political community) ในรูปของระบบรัฐ ที่แยกกำลังบังคับที่อยู่ภายใต้อำนาจออกจากตัวบุคคลที่เป็นผู้ปกครอง (coercion of men) ไปเป็นอำนาจทางการเมืองการปกครองที่อยู่ภายใต้กฎหมายของสถาบันทางการเมืองการปกครองของรัฐ (government of state) แทน โดยที่การได้มาและการดำรงอยู่ของอำนาจทางการเมืองการปกครองที่อยู่ภายใต้กฎหมายนั้น อิงอยู่บนฐานรากของหลักยึดพื้นฐาน ๕ ประการ คือ (๑) กฎเกณฑ์ (law) (๒) ระเบียบแบบแผน (order) (๓) ความเชื่อถือศรัทธา (trust) (๔) สันติวิธี (peace) และ (๕) ความยุติธรรม (justice) ทั้งนี้ เพื่อให้หลักยึดพื้นฐานดังกล่าวร่วมกันทำหน้าที่เฉพาะทางของตน ในอันที่จะนำประชาคมการเมืองไปสู่การบรรลุเป้าหมายของรัฐในที่สุด ทั้งในมิติของความเป็นรัฐทางอุดมการณ์ (idealism) และในมิติของความเป็นรัฐทางปฏิบัติการ (pragmatism) ซึ่งในการทำหน้าที่ของหลักยึดพื้นฐานดังกล่าว แม้จะดำเนินไปตามหลักเกณฑ์และแนวทางเฉพาะทางของตน แต่เมื่อประกอบกันเป็นผลรวมในบั้นปลายแล้ว ก็จะสามารถบรรลุถึงเป้าหมายรวมของรัฐ (ultimate goal) ได้ในที่สุด กล่าวคือ

๑) กฎเกณฑ์ (law) เป็นหลักยึดพื้นฐานในการแสวงหาสิ่งที่เป็น **ความเห็นพ้องร่วมกัน** (general consensus) ของคนหรือสมาชิกในประชาคมการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นความเห็นพ้องร่วมกันระหว่างคนกลุ่มน้อยที่เป็นผู้ปกครอง (ruler) กับคนกลุ่มใหญ่ที่เป็นผู้รับการปกครองหรือประชาชน (ruled) ทั้งนี้ โดยการดัดแปลงตัวแทนของข้ออ้างอิงใหม่ที่ต่างไปจากกฎธรรมชาติ (natural law) ที่เคยบังคับใช้ได้เฉพาะตัวกับแต่ละคน (personal enforcement) เท่านั้น ไปเป็นกฎหมายของรัฐ (law of state) ที่บังคับใช้ได้เป็นการทั่วไป (public enforcement) กับทุกคนภายในรัฐ หรือภายใต้ประชาคมการเมืองเดียวกัน

๒) **ระเบียบแบบแผน (order)** เป็นหลักยึดพื้นฐานในการแสวงหาสิ่งที่เป็น **แบบแผนมาตรฐานของวิธีปฏิบัติร่วม (mutual practice)** ทั้งนี้ โดยอาศัยกฎเกณฑ์ของกฎหมายเป็นกรอบกำกับในการบังคับควบคุม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การกำกับควบคุมวิธีปฏิบัติที่กระทบต่ออำนาจของผู้ปกครองและสิทธิเสรีภาพของประชาชนผู้รับการปกครอง ซึ่งเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมพื้นฐานที่สำคัญของรัฐใน ๓ ด้าน ด้วยกันคือ (๑) การออกกฎหมาย (legislative practice) (๒) การบังคับใช้กฎหมาย (executive practice) และ (๓) การตีความกฎหมายและพิพากษาคดี (judicial practice)

๓) **ความเชื่อถือศรัทธา (trust)** เป็นหลักยึดพื้นฐานในการแสวงหาสิ่งที่เป็น **หลักประกันเสถียรภาพของการอยู่ร่วมกัน** โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลักประกันเสถียรภาพระหว่างอำนาจอันชอบธรรมของผู้ปกครอง กับสิทธิเสรีภาพอันชอบธรรมของประชาชนผู้รับการปกครอง ทั้งนี้ โดยมีการกำหนดกรอบในการจำกัดควบคุมอำนาจของผู้ปกครองไว้ให้เป็นไปที่แน่นอนชัดเจน เช่นเดียวกันกับการกำหนดกรอบในการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน เพื่อเป็นหลักประกันได้ว่า ทั้งผู้ปกครองและประชาชนต่างมีเสถียรภาพในการอยู่ร่วมกัน โดยที่อำนาจของผู้ปกครองนั้น มิได้ใช้เพื่อการกดขี่ข่มเหงประชาชน หากแต่ใช้เพื่อการคุ้มครองสวัสดิภาพและความปลอดภัยในชีวิตทรัพย์สินของประชาชนเป็นด้านหลัก

๔) **สันติวิธี (peace)** เป็นหลักยึดพื้นฐานในการแสวงหาสิ่งที่เป็น **ความแตกต่างที่สร้างสรรค์และมิตรภาพที่ถาวร** เพื่อจัดสภาพแวดล้อมของรัฐให้เกิดสันติสุขในการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างความแตกต่างของมนุษย์โดยไม่ก่อความขัดแย้งแตกแยก ระหว่างฝ่ายข้างมากกับฝ่ายข้างน้อย โดยไม่มีการกดขี่ข่มเหงคุกคามซึ่งกัน ระหว่างผลประโยชน์ส่วนใหญ่กับผลประโยชน์ส่วนน้อย และระหว่างความถูกต้องของฉันทามติชั่วคราว ฝ่ายข้างมากที่ได้รับการยอมรับก่อนกับฝ่ายข้างน้อยที่ยังต้องรอการยอมรับในภายหลัง ซึ่งเป็นการดัดแปลงสภาวะธรรมชาติของสังคมมนุษย์ ให้เปลี่ยนจากการต่อสู้ด้วยพลังกำลังโดยใช้ความรุนแรงหรือจัดทำลายล้างชั้นแตกหัก เป็นการแข่งขันกันด้วยกติกาที่สันติวิธีสามารถประนีประนอมประนีและหาทางออกที่เป็นสายกลางโดยไร้ความสูญเสียของทุกฝ่ายได้

๕) **ความยุติธรรม (justice)** เป็นหลักพื้นฐานในการแสวงหาสิ่งที่เป็น **เจตจำนงร่วมอันชอบด้วยกติกา (legality of general will)** ทั้งนี้ โดยอาศัยกติกาเป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนรัฐ เพื่อให้การใช้อำนาจและการทำหน้าที่ของรัฐนั้นดำเนินไปภายใต้ครรลองของกฎหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในกระบวนการขับเคลื่อนรัฐที่ครอบคลุมทั้งในส่วนของเหตุผลในฐานะที่มา (source) ของการใช้อำนาจ กระบวนการวิธีการ (means) ในการใช้อำนาจ และเป้าหมายปลายทาง (ends) ของการใช้อำนาจนั้น จะต้องประกอบกันบนฐานอันชอบด้วยกฎหมายด้วยกันทั้งสิ้น ซึ่งจะส่งผลให้กระบวนการในการขับเคลื่อนรัฐนั้น นำไปสู่ความเป็นรัฐแห่งกติกาที่เกื้อหนุนให้การใช้อำนาจของ

ผู้ปกครอง เป็นการใช้อำนาจตามกฎหมายของรัฐไม่ใช่ตามอำเภอใจของตน ซึ่งมุ่งสนองเป้าหมายของรัฐไม่ใช่เป้าหมายหรือประโยชน์ของตน เพื่อให้การทำหน้าที่ของรัฐนั้นเป็นเสมือนเบ้าหลอมในการสร้างเจตจำนงร่วมอันชอบด้วยกติกาให้เกิดขึ้นในหมู่ของกลไกสำคัญฝ่ายต่าง ๆ ของรัฐร่วมกันได้ ทั้งฝ่ายการเมืองการปกครอง (government sector) และฝ่ายประชาชน (private sector)

๒. การปกครองโดยกฎหมาย (rule of law)

การปกครองโดยกฎหมาย เป็นแบบของการจัดตั้งระบบการเมืองการปกครอง (political system) ที่อิงอยู่บนฐานรากของหลักยึดพื้นฐาน ๓ ประการคือ (๑) ความชอบด้วยระบบกฎหมาย (legal system) (๒) ความชอบด้วยกฎหมาย (legality) และ (๓) ความชอบด้วยรัฐธรรมนูญ (constitutionality) ทั้งนี้ เพื่อให้หลักยึดพื้นฐานดังกล่าว ทำหน้าที่ในการจัดการกรอบการสร้างระบบกฎหมายและระบอบการเมืองการปกครองของรัฐให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญ และการจัดการกรอบการออกกฎหมายให้เป็นไปโดยชอบด้วยรัฐธรรมนูญด้วย กล่าวคือ

๑) **ความชอบด้วยระบบกฎหมาย (legal system)** เป็นหลักยึดพื้นฐานในการแสวงหาสิ่งที่เป็ กติกาแห่งการปกครอง (rule of the rule) โดยการสร้างกติกาลักทางการเมืองการปกครองในรูปของรัฐธรรมนูญ เพื่อวางหลักการปกครองและกฎหมายให้มีความสอดคล้องกัน ในรูปของการกำหนดเขตอำนาจ (scope of power) ที่ปรากฏอยู่ในองค์กรสถาบันทางการเมืองการปกครองและความสัมพันธ์ทางอำนาจ (relation of power) ระหว่างองค์กรสถาบันทางการเมืองการปกครอง

๒) **ความชอบด้วยกฎหมาย (legality)** เป็นหลักยึดพื้นฐานในการแสวงหาสิ่งที่เป็ ความผูกพันตามพันธะทางกฎหมายและความยุติธรรม ซึ่งเป็นการวางหลักปฏิบัติในการกำหนดกรอบของขอบเขตอำนาจ กระบวนการใช้อำนาจและเป้าหมายการใช้อำนาจในฝ่ายบริหารและฝ่ายตุลาการให้เกิดความยุติธรรมตามกฎหมาย โดยอิงความผูกพันตามพันธะทางกฎหมายและความยุติธรรมที่ต้องยึดโยงกันทั้งกรอบบรรทัดฐานทั่วไปอันเป็เจตนารมณ์ของกฎหมาย (the precedence of the law) และกรอบตัวบทของข้อบัญญัติที่เป็ลายลักษณ์อักษรอันเป็สารัตถะของกฎหมาย (the subjection to the law)

๓) **ความชอบด้วยรัฐธรรมนูญ (constitutionality)** เป็นหลักยึดพื้นฐานในการแสวงหาสิ่งที่เป็ หลักประกันความเที่ยงตรงของกติกาลักทางการปกครอง (legal certainty) ซึ่งเป็ การป้องกันการใช้อำนาจการเมืองการปกครองในฝ่ายนิติบัญญัติไม่ให้ละเมิดต่อกติกาลักทางการปกครอง พร้อมกันไปกับการแก้ไขการใช้อำนาจการเมืองการปกครองของฝ่ายบริหารและฝ่ายตุลาการที่มีชอบด้วยกติกาลักทางการเมืองการปกครองอันเนื่องมาจากกฎหมายที่ขัดรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นผลพวงมาจากการใช้อำนาจที่ละเมิดกติกาลักทางการเมืองการปกครองของฝ่ายนิติบัญญัติ ทั้งนี้ โดยการสร้างหลักประกันความเที่ยงตรงของกติกาลักทางการเมืองการปกครอง ให้ครอบคลุมทั้งในขั้นก่อนออกกฎหมายมาบังคับใช้ และระหว่างที่กฎหมายกำลังบังคับใช้

๓. ประชาธิปไตย (Democracy)

ประชาธิปไตยเป็นแบบของการจัดตั้งระบอบการเมืองการปกครอง (political regime) ที่อิงอยู่บนฐานรากของหลักยึดพื้นฐาน ๓ ประการ คือ (๑) การปกครองของประชาชน (rule of people) (๒) การปกครองโดยประชาชน (rule by people) และ (๓) การปกครองเพื่อประชาชน (rule for people) ทั้งนี้ เพื่อให้หลักยึดพื้นฐานดังกล่าว ทำหน้าที่ในการกำหนดทิศทางและเป้าหมายสูงสุดของระบบการเมืองในรูปแบบของกรอบอุดมการณ์ทางการเมืองการปกครอง (political ideology) กำหนดกระบวนการทางการเมืองการปกครองในรูปแบบของการจัดความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างผู้ปกครองกับประชาชนผู้รับการปกครอง (political process) และกำหนดองค์กรรัฐบาลในรูปแบบของการจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างองค์กรที่ใช้อำนาจหลักทางการเมืองการปกครอง (form of government) กล่าวคือ

๑) การปกครองของประชาชน (rule of people) เป็นหลักยึดพื้นฐานในการแสวงหาสิ่งที่เป็ นเป้าหมายสูงสุดของการเมืองการปกครอง (goal of rule) ซึ่งเป็นนัยของการสร้างพันธะยึดเหนี่ยวที่เรียกว่า อุดมการณ์ทางการเมืองการปกครองระบอบประชาธิปไตย ซึ่งก็คือ การกำหนดให้อำนาจสูงสุดในการเมืองการปกครองหรืออำนาจอธิปไตยให้เป็นของประชาชนไม่ใช่ของรัฐบาล (popular sovereignty) นั่นเอง ดังเช่น การกำหนดให้ผู้ปกครองต้องมาจากการเลือกตั้งทั่วไป โดยการเปิดให้มีการใช้สิทธิออกเสียงเป็นการทั่วไปของประชาชน (general election by universal suffrage) การกำหนดให้การใช้อำนาจของผู้ปกครองต้องอยู่บนพื้นฐานความยินยอมของประชาชน (consent of people) และการกำหนดให้ประชาชนเป็นผู้กำหนดความตกลงใจในการปกครอง เปลี่ยนแปลงและยกเลิกสัญญาประชาคม (people determination) เป็นต้น

๒) การปกครองโดยประชาชน (rule by people) เป็นหลักยึดพื้นฐานในการแสวงหาสิ่งที่เป็ น กระบวนวิธิต่างการเมืองการปกครอง (mode of rule) ซึ่งเป็นนัยของการสร้างกระบวนการทางการเมืองการปกครองให้รองรับกับการกำกับควบคุมของประชาชน ในรูปของการสร้างวิถีทางในการใช้สิทธิเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน (people participation) คู่ขนานกันไปกับวิถีทางในการใช้อำนาจของผู้ปกครองที่จะต้องรับผิดชอบและตอบสนองต่อประชาชน (people responsibility & responsiveness) พร้อมกันไปด้วย ซึ่งเป็นวิถีทางของความสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างผู้ปกครองกับประชาชนผู้รับการปกครองนั่นเอง ดังเช่นการกำหนดให้ใช้เสียงข้างมากในการปกครองโดยต้องเคารพเสียงข้างน้อย (majority rule and minority rights) ด้วย การยึดเจตนารมณ์ของฝ่ายประชาชนเป็นบรรทัดฐานอ้างอิงพันธะผูกพันสัญญาประชาคมแก่ฝ่ายผู้ปกครอง และการเคารพความเป็นสูงสุดของสัญญาประชาคมที่ผู้ปกครองจะละเมิดมิได้ (supremacy of social contract)

๓) การปกครองเพื่อประชาชน (rule for people) เป็นหลักยึดพื้นฐานในการแสวงหาสิ่งที่เป็น **ความชอบธรรมของรัฐบาลที่ยุติธรรม** (legitimacy of justice government) ซึ่งเป็นนัยของการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางอำนาจขององค์กรรัฐบาลให้สอดคล้องกับครรลองของระบอบการเมืองการปกครอง อันเป็นการสร้างหลักประกันขั้นพื้นฐานให้เกิดความเชื่อมั่นในการใช้อำนาจการปกครองที่ยุติธรรมของรัฐบาลและการได้รับความยินยอมจากประชาชนในความชอบธรรมของการใช้อำนาจการปกครองนั้นด้วย ทั้งนี้ เพื่อให้ประชาชนเชื่อมั่นในการไม่อาจบิดพลิ้วการใช้อำนาจการปกครองของรัฐบาล (abuse of power) ให้บิดเบือนไปจากกฎหมายอันเป็นตัวแทนเจตนารมณ์ร่วมของสัญญาประชาคมได้ ซึ่งจะเป็นหนทางสำคัญในการเอื้อประโยชน์ให้เกิดความยุติธรรมในการปกครองได้ในที่สุด โดยเฉพาะการที่รัฐบาลจะต้องทำหน้าที่ในการรักษาและสนองตอบต่อเจตนารมณ์ตามสัญญาประชาคมของประชาชน ซึ่งถือว่ามีค่าสูงสุดโดยที่รัฐบาลจะละเมิดมิได้นั่นเอง ดังเช่นการกำหนดให้อำนาจนิติบัญญัติเป็นอำนาจสูงสุดในการออกกฎหมาย (supremacy of legislation) โดยที่ฝ่ายบริหารนั้นเป็นเจ้าหน้าที่ของประชาชนในการทำหน้าที่ปฏิบัติให้เป็นไปตามกฎหมายที่เป็นตัวแทนเจตนารมณ์ของประชาชนนั้น การกำหนดให้รัฐบาลต้องสร้างและรักษาความชอบธรรมในการปกครอง (legitimization) โดยการสงวนสิทธิให้ประชาชนเป็นฝ่ายให้การยอมรับหรือปฏิเสธการมีอำนาจเหนือตนของรัฐบาลได้ รวมทั้งการกำหนดให้ถือเอาประเด็นประเด็นด้านความปลอดภัย ความมั่นคง สิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคเป็นเครื่องมือของประชาชนในการทำและยกเลิกสัญญาประชาคมได้

๔. รัฐธรรมนูญ (Constitution)

รัฐธรรมนูญเป็นกติกาหลักทางการเมืองการปกครอง ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะที่เป็นเป้าหมายรวมของระบบกฎหมาย โดยเป็นแกนในการจัดระบบการสร้างกติกาและการบังคับใช้กติกาทั้งปวงของรัฐ จนมีการกล่าวกันว่า **หากรัฐใดไม่มีซึ่งรัฐธรรมนูญแล้ว รัฐนั้นก็ย่อมปราศจากระบบกฎหมายไปด้วย** รัฐธรรมนูญจึงได้รับการยอมรับให้ทำหน้าที่พื้นฐานในการเป็นกติกาหลักทางการเมืองการปกครองใน ๒ ประการ คือ (๑) การเป็นกฎหมายสูงสุด (supreme law) และ (๒) การเป็นกฎหมายพื้นฐานในการปกครอง (fundamental law) ทั้งนี้ เพื่อให้หลักยึดพื้นฐานดังกล่าวทำหน้าที่รักษาความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของกฎหมาย (constitutionality) โดยการควบคุมมิให้ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ และทำหน้าที่รักษาความชอบด้วยกฎหมายในการใช้อำนาจขององค์กรการเมืองการปกครอง (legality) โดยการควบคุมการใช้อำนาจและความสัมพันธ์ทางอำนาจขององค์กรทางการเมืองการปกครองให้ดำเนินไปตามครรลองของระบอบการเมืองการปกครองที่รัฐธรรมนูญกำหนด กล่าวคือ

๑) การเป็นกฎหมายสูงสุด (supreme law) เป็นหลักยึดพื้นฐานในการแสวงหาสิ่งที่เป็นแม่บทของกฎเกณฑ์ทั้งปวง (master of law) โดยการวางแนวปฏิบัติให้กระบวนวิธีในการตรากฎหมายและเนื้อหาสาระในบทบัญญัติของกฎหมายนั้นมีกรอบในการกำกับควบคุมที่มีความแน่นอนสามารถช่วยในการป้องกันและแก้ไขไม่ให้กฎหมายอื่นขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ ทั้งนี้ เพื่อสกัดกั้นไม่ให้กฎหมายใด ๆ ที่ขัดรัฐธรรมนูญถูกนำมาใช้บังคับได้ไม่ว่าโดยองค์กรอำนาจใด

๒) การเป็นกฎหมายพื้นฐานในการปกครอง (fundamental law) เป็นหลักยึดพื้นฐานในการแสวงหาสิ่งที่เป็นความชอบธรรมในการปกครอง (legitimacy of government) โดยการกำหนดที่มาและขอบเขตอำนาจขององค์กรที่ทำหน้าที่หลักทางการเมืองการปกครองทั้งฝ่ายนิติบัญญัติฝ่ายบริหาร และฝ่ายตุลาการ และการกำหนดระเบียบของระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างองค์กรดังกล่าวให้เป็นไปตามครรลองของระบอบการปกครองที่ยึดถือ โดยเฉพาะระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภา (parliamentary system) ทั้งนี้ เพื่อควบคุมให้การใช้อำนาจและการเชื่อมความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างองค์กรหลักแต่ละฝ่าย สามารถรักษาความชอบธรรมอยู่ได้บนรากฐานของความชอบด้วยรัฐธรรมนูญ และความชอบด้วยกฎหมาย

๕. ศาลรัฐธรรมนูญ (Constitutional Court)

ศาลรัฐธรรมนูญเป็นองค์กรตามรัฐธรรมนูญ ที่มีบทบาทในทางตุลาการ ทำการพิพากษาคดีที่เกิดจากปัญหาการใช้รัฐธรรมนูญหรือการนำรัฐธรรมนูญไปปฏิบัติโดยการตีความรัฐธรรมนูญ เพื่อรักษารัฐธรรมนูญให้มีความศักดิ์สิทธิ์ สามารถดำรงรักษาไว้ซึ่งระบบการปกครองโดยกฎหมาย (rule of law) อย่างแท้จริง ซึ่งเป็นการใช้กฎหมายที่ชอบด้วยรัฐธรรมนูญเป็นหลักประกันรองรับความยุติธรรมในการปกครอง แทนการปกครองด้วยกฎหมาย (rule by law) ที่เป็นการอาศัยเครื่องมือทางกฎหมายเป็นหลักประกันรองรับการสร้างความสะดวกในการใช้อำนาจการปกครองให้มีความชอบธรรมโดยไม่ต้องคำนึงถึงหลักประกันความยุติธรรมที่อิงกับความชอบด้วยรัฐธรรมนูญอย่างแท้จริง หรือการปกครองโดยคน (rule of men) ที่เป็นการใช้อำนาจใจของผู้ปกครอง เป็นบรรทัดฐานในการปกครองโดยไม่ต้องคำนึงถึงความเห็นพ้องต้องกันของคนทั่วไป ทั้งนี้ โดยศาลรัฐธรรมนูญต้องรักษาระบบการปกครองโดยกฎหมายให้ครอบคลุมในองค์ประกอบพื้นฐาน ๓ ประการ คือ (๑) การรักษาความศักดิ์สิทธิ์ของรัฐธรรมนูญให้ครอบคลุมทั้งความเป็นกฎหมายสูงสุดและการเป็นกฎหมายพื้นฐานในการปกครองของรัฐธรรมนูญ (๒) การพิจารณาคดีรัฐธรรมนูญให้ครอบคลุมทั้งการรักษาความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของกฎหมาย การแก้ไขปัญหาการใช้รัฐธรรมนูญ และการสร้างความก้าวหน้าทางการเมืองการปกครอง และ (๓) การบังคับคดีรัฐธรรมนูญให้มีผล

ผู้พันองค์กรอำนาจหลักทางการเมืองการปกครองครอบคลุมทั้งอำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร และ อำนาจตุลาการ

๑) **การรักษาความศักดิ์สิทธิ์ของรัฐธรรมนุญ** เป็นหลักยึดพื้นฐานในการแสวงหาสิ่งที่เป็น **หลักประกันความชอบธรรมของการปกครองโดยกฎหมาย** โดยการรักษาธรรมนุญไม่ให้ถูกละเมิด ไม่ว่าจะเป็นการละเมิดโดยบทบัญญัติของกฎหมาย หรือโดยการใช้อำนาจของผู้ปกครอง และองค์กร อำนาจหลักทางการเมืองการปกครองก็ตาม ทั้งนี้ เพื่อดำรงไว้ซึ่งความชอบด้วยรัฐธรรมนุญและความชอบด้วยกฎหมายทั้งในภาคส่วนของกฎหมาย ภาคส่วนของคนที่เป็นผู้ปกครอง และภาคส่วนขององค์กรที่ใช้อำนาจทางการเมืองการปกครอง

๒) **การพิจารณาคดีรัฐธรรมนุญ** เป็นหลักยึดพื้นฐานในการแสวงหาสิ่งที่เป็น **หลักประกันความก้าวหน้าของการปกครองโดยกฎหมาย** โดยการรักษาสภาพบังคับในความเป็นกฎหมายสูงสุดของรัฐธรรมนุญ (rule maintenance) การแก้ปัญหาการใช้รัฐธรรมนุญ (rule correction) และการสร้างความก้าวหน้าของระบบการเมืองการปกครอง (rule advancement) ทั้งนี้ เพื่อสร้างความสามารถทางปฏิบัติจากการนำรัฐธรรมนุญไปใช้ในภาคปฏิบัติหรือการนำรัฐธรรมนุญไปปฏิบัติให้เกิดผลเกื้อกูลต่อการก่อพลวัต ทั้งต่อรัฐธรรมนุญเองและต่อระบบการเมืองการปกครองได้ โดยเฉพาะต่อผลในการปฏิรูปการเมืองการปกครองตามเจตนารมณ์เป้าหมายของรัฐธรรมนุญ

๓) **การบังคับคดีรัฐธรรมนุญ** เป็นหลักยึดพื้นฐานในการแสวงหาสิ่งที่เป็น **หลักประกันความสัมฤทธิ์ผลของการปกครองโดยกฎหมาย** โดยการวางบรรทัดฐานและผลผูกพันของคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนุญ ให้ครอบคลุมทั้งอำนาจนิติบัญญัติที่ใช้ในการออกกฎหมาย อำนาจบริหารที่ใช้ในการบังคับใช้กฎหมาย และอำนาจตุลาการที่ใช้ในการพิพากษาคดีและตีความกฎหมาย ทั้งนี้ เพื่อสร้างประสิทธิผลจากคดีรัฐธรรมนุญให้ก่อผลกระทบต่อการจัดระเบียบทิศทางการใช้รัฐธรรมนุญขององค์กรอำนาจหลักทางการเมืองการปกครองให้กลับเข้าไปอยู่ในกรอบครรลองที่ถูกต้องของระบบการเมืองการปกครองตามรัฐธรรมนุญ

๖. ศาลรัฐธรรมนุญกับการพัฒนาประชาธิปไตยในระบบนิติรัฐ

การพัฒนาประชาธิปไตยในระบบนิติรัฐของศาลรัฐธรรมนุญนั้น เป็นผลลัพธ์อันปลายจากการใช้ศาลรัฐธรรมนุญในการสร้างความก้าวหน้าของระบบการเมืองการปกครองโดยกฎหมาย ซึ่งเป็นผลกระทบที่เกี่ยวเนื่องกันเป็นลูกโซ่ ทั้งในส่วนของ การรักษาสภาพบังคับในความเป็นกฎหมายสูงสุดของรัฐธรรมนุญ (rule maintenance) การแก้ปัญหาทางการเมืองการปกครองที่เกิดจากการใช้รัฐธรรมนุญ (rule correction) และการสร้างความก้าวหน้าของระบบการเมืองการปกครอง (rule advancement)

ศาลรัฐธรรมนุญจึงมีคุณูปการที่สำคัญ ทั้งในการรักษารัฐธรรมนุญ พัฒนาประชาธิปไตย และคุ้มครองประชาชน โดยเฉพาะการรักษาความศักดิ์สิทธิ์ในความเป็นกฎหมายสูงสุดของ

รัฐธรรมนูญ การรักษาครรลองของระบบการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย และการรักษาสิทธิเสรีภาพของประชาชน

ศาลรัฐธรรมนูญกับการพัฒนาประชาธิปไตยในระบบนิติรัฐ จึงเป็นสัมพันธ์ภาพร่วมกันระหว่างองค์ประกอบพื้นฐาน ๕ ส่วน คือ (๑) นิติรัฐ (๒) รัฐธรรมนูญ (๓) ระบอบประชาธิปไตย (๔) การปกครองโดยกฎหมาย และ (๕) ศาลรัฐธรรมนูญ กล่าวคือ

๑) **นิติรัฐ (Legal State)** เป็นการสร้างระบบรัฐหรือประชาคมการเมืองให้มีสถาบันอำนาจทางการเมืองการปกครองที่มีกฎหมายเป็นฐานรากรองรับหลักประกันความยุติธรรม ทั้งในด้านการกำหนดเป้าหมาย วิธีการ และบรรทัดฐานในการทำหน้าที่พื้นฐานทางการเมืองการปกครองของรัฐ แทนการใช้กำลังบังคับและอำเภอใจของตัวบุคคลที่เป็นผู้ปกครอง

๒) **รัฐธรรมนูญ (Constitution)** เป็นการสร้างระบบกฎหมาย ระบอบการเมืองการปกครอง องค์กรอำนาจ และการกำกับใช้อำนาจให้มีความสัมพันธ์สอดคล้องเป็นองค์ประกอบที่เกื้อกูลกัน

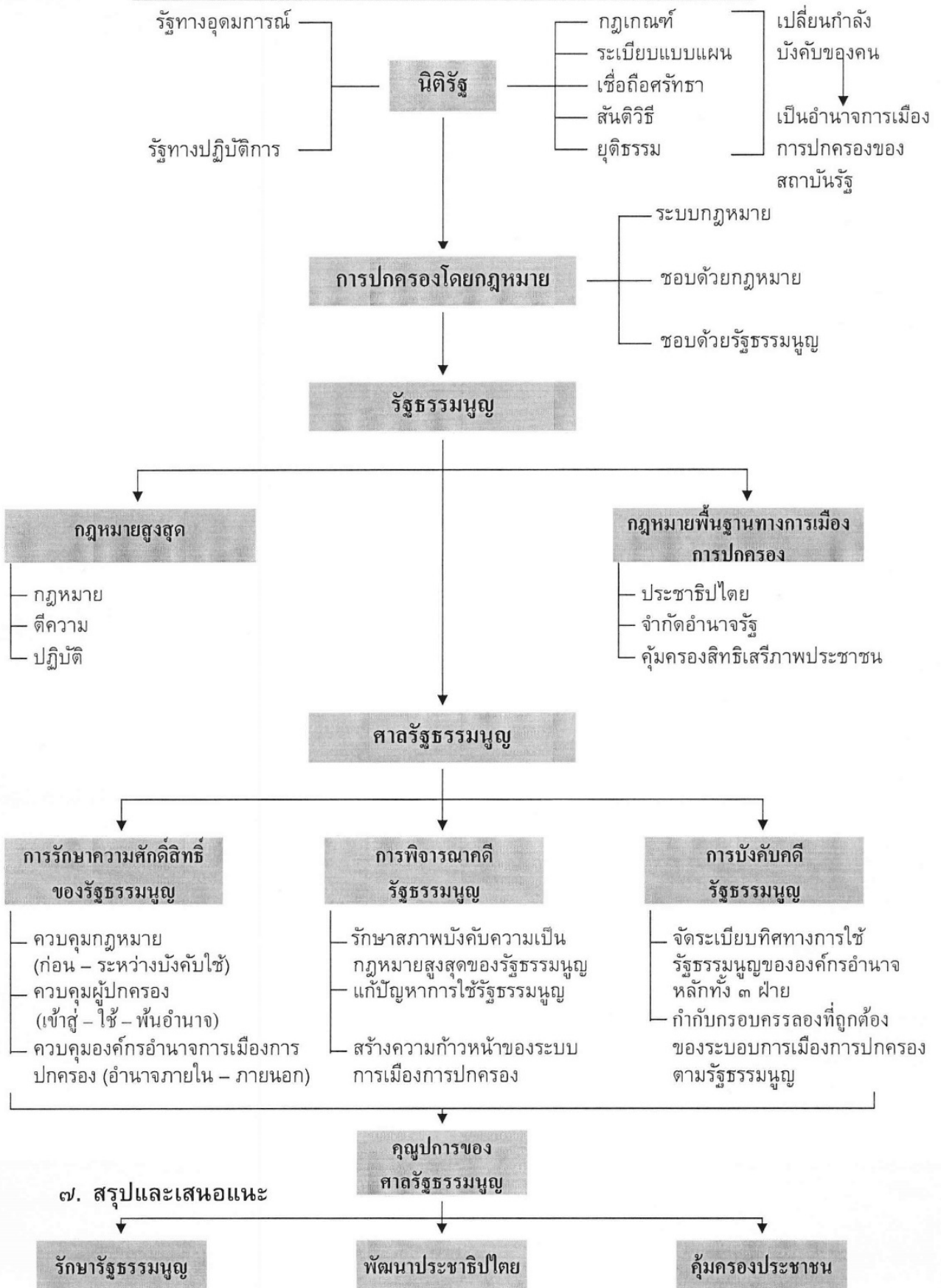
๓) **ประชาธิปไตย (Democracy)** เป็นการสร้างระบอบการเมืองการปกครองที่เน้นจำกัดอำนาจรัฐและการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพประชาชน โดยประชาชนมีหลักประกันการเป็นเจ้าของอำนาจมีส่วนร่วมในการใช้อำนาจ และได้รับประโยชน์ที่เป็นธรรมจากอำนาจ

๔) **การปกครองโดยกฎหมาย (Rule of Law)** เป็นการสร้างระบบการเมืองการปกครองที่มีการขับเคลื่อนกลไกสถาบันทางการเมืองการปกครองให้บรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดได้ด้วยกระบวนการวิธีทางกฎหมาย

๕) **ศาลรัฐธรรมนูญ (Constitutional Court)** เป็นการสร้างหลักประกันการบังคับใช้รัฐธรรมนูญ ให้เกิดผลสัมฤทธิ์ต่อเป้าหมายสูงสุดของนิติรัฐ คือความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของกฎหมาย บรรทัดฐาน วิธีการ และเป้าหมายของการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย

ทั้งนี้ พิจารณาได้จากภาพแสดงศาลรัฐธรรมนูญกับการพัฒนาประชาธิปไตยในระบบนิติรัฐดังต่อไปนี้

ภาพแสดงศาลรัฐธรรมนูญกับการพัฒนาประชาธิปไตยในระบบนิติรัฐ

๗. สรุปและเสนอแนะ

๑) **สรุป** ความเป็นรัฐ ๒ มิติ ในองคาพยพของรัฐอย่างกรณีของประเทศไทย คือ (๑) รัฐทางอุดมการณ์ (idealism) และ (๒) รัฐทางปฏิบัติการ (pragmatism) โดยรัฐในทางอุดมการณ์เป็นการยึดมั่นในลัทธิการเมือง (political doctrine advocacy) ที่เรียกว่าระบอบประชาธิปไตย (democracy) ส่วนรัฐในทางปฏิบัติการนั้นเป็นการยึดมั่นในระบบการปกครองโดยกฎหมาย (rule of law)

โดยที่รัฐมีเป้าหมายทางอุดมการณ์ในระบอบประชาธิปไตย และมีแนวทางปฏิบัติในระบบการปกครองโดยกฎหมายดังกล่าว จึงมีความจำเป็นที่จะต้องวางระบบกฎหมายโดยอาศัยรัฐธรรมนูญเป็นแม่บทในการกำกับควบคุมรัฐทางปฏิบัติการ เพื่อให้รัฐสามารถดำรงรักษาไว้ซึ่งเป้าหมายสูงสุดทางอุดมการณ์คือประชาธิปไตยให้มีความสืบเนื่องอย่างคงทนถาวรเป็นปึกแผ่น

การปกครองโดยกฎหมายของรัฐทางปฏิบัติการกับการคุ้มครองประชาธิปไตยของรัฐทางอุดมการณ์ จึงเป็นปัจจัยที่เป็นอุปสรรคซึ่งกัน กล่าวคือ ยิ่งรัฐทางปฏิบัติการทำการปกครองโดยกฎหมายสัมฤทธิ์ผลดีเท่าใด ประชาธิปไตยของรัฐทางอุดมการณ์ก็จะยิ่งมีพัฒนาการที่ก้าวหน้ามากขึ้นเท่านั้น เพราะรัฐประชาธิปไตยเป็นรัฐที่ถือว่าเป็นสถาบันของประชาชน (people state) **เสมือนกับสนามที่ใช้ในการประลองสิทธิของประชาชนหรือรั้วที่ใช้ในการปิดล้อมอำนาจของผู้ปกครอง** เป็นรัฐที่สร้างขึ้นเพื่อให้ประชาชนเป็นผู้ใช้ประโยชน์ ยิ่งประชาชนได้เข้ามีส่วนร่วมและใช้ประโยชน์มากเท่าใด ประชาธิปไตยก็จะเจริญก้าวหน้ามากยิ่งขึ้นเท่านั้น เหมือนกับกังหันวิดน้ำยิ่งหมุนมากและเร็วเท่าใดก็จะยิ่งวิดน้ำได้มากเท่านั้น โดยเฉพาะในมิติของรัฐทางอุดมการณ์ที่มีการยกย่องให้ประชาชนมีฐานะเป็นเจ้าของอำนาจอปการปกครอง เป็นผู้ใช้อำนาจ (ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม) และเป็นผู้รับประโยชน์จากการใช้อำนาจนั้นตามนัยของการปกครองของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน และมิติของรัฐทางปฏิบัติการที่มีการใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการจำกัดควบคุมอำนาจของผู้ปกครอง และคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนที่เน้นการมีส่วนร่วมที่เข้มแข็ง (strong participation) ของภาคประชาชน ตามเจตนารมณ์เป้าหมายของรัฐธรรมนูญปัจจุบัน ซึ่งเป็นหนทางสำคัญในการบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดอันเป็นผลเลิศของรัฐประชาธิปไตย คือ **การเป็นรัฐที่สามารถสร้างประโยชน์สูงสุดให้แก่คนจำนวนมากที่สุดได้**

ศาลรัฐธรรมนูญเป็นองค์กรกลางที่ทำหน้าที่เสมือนกับหมุดเชื่อม (linking pin) ในการยึดโยงให้เกิดบูรณภาพ (integration) ในความสัมพันธ์ขององคาพยพของรัฐทั้ง ๒ มิติ ให้มีความสอดคล้องต่อกัน ทั้งมิติของรัฐทางอุดมการณ์ที่มีเข็มมุ่งในระบอบประชาธิปไตยเป็นเป้าหมายสูงสุด (ends) และมิติของรัฐทางปฏิบัติการที่มีเข็มมุ่งในระบบการปกครองโดยกฎหมายเป็นเครื่องมือ (means) ซึ่งเป็นไปตามหลักนิติรัฐ (legal state) ที่ยึดเอาวิธีการทางปฏิบัติเป็นเครื่องกำหนด

เป้าหมาย (means justify the ends) กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การใช้กฎหมายที่มาจากเจตนาารมณ์ของประชาธิปไตย มีสาระตลละเป็นประชาธิปไตย และด้วยวิธีการประชาธิปไตย เพื่อทำการค้าจูนเป้าหมายแห่งประชาธิปไตยนั่นเอง

๒) **เสนอแนะ** การทำหน้าที่ของศาลรัฐธรรมนูญในการเป็นหมุดเชื่อมยึดโยงบูรณภาพองคพายพของรัฐ ระหว่างเป้าหมายประชาธิปไตยของรัฐทางอุดมการณั กัับวิธีการปกครองโดยกฎหมายของรัฐทางปฏิบัติการ นั้น ศาลรัฐธรรมนูญมีภารกิจพื้นฐานที่ต้องรับผิดชอบใน ๓ ประการคือ (๑) การรักษาความศักดิ์สิทธิ์ของรัฐธรรมนูญ (๒) การพิจารณาคดีรัฐธรรมนูญ และ (๓) การบังคับคดีรัฐธรรมนูญ กล่าวคือ

(๑) **การรักษาความศักดิ์สิทธิ์ของรัฐธรรมนูญ** ศาลรัฐธรรมนูญควรมีภารกิจสำคัญ ได้แก่

๑. การควบคุมกฎหมายไม่ให้ขัดรัฐธรรมนูญ ทั้งกฎหมายก่อนและระหว่างการบังคับใช้
๒. การควบคุมผู้ปกครองไม่ให้ขัดรัฐธรรมนูญ ทั้งการเข้าสู่อำนาจ การดำรงรักษาอำนาจ การใช้อำนาจและการพ้นจากอำนาจ
๓. การควบคุมองค์กรอำนาจการเมืองการปกครองไม่ให้ขัดรัฐธรรมนูญ ทั้งการใช้อำนาจภายในองค์กร และความสัมพันธ์ทางอำนาจกับองค์กรอำนาจอื่น

(๒) **การพิจารณาคดีรัฐธรรมนูญ** ศาลรัฐธรรมนูญควรมีภารกิจสำคัญ ได้แก่

๑. การรักษาสภาพบังคับความเป็นกฎหมายสูงสุดของรัฐธรรมนูญไว้ให้มั่นคงและเที่ยงตรง
๒. การแก้ไขปัญหาที่เกิดจากการใช้รัฐธรรมนูญให้ลุล่วงเสร็จสิ้นทั้งกระบวนการปัญหา
๓. การสร้างความก้าวหน้าของระบบการเมืองการปกครองให้เป็นไปตามเป้าหมายอุดมการณัของรัฐ

(๓) **การบังคับคดีรัฐธรรมนูญ** ศาลรัฐธรรมนูญควรมีภารกิจสำคัญ ได้แก่

๑. การจัดระเบียบทิศทางการใช้อำนาจและรัฐธรรมนูญขององค์กรอำนาจหลักทางการเมืองการปกครองทั้ง ๓ ฝ่าย ให้อยู่ในกรอบของแบบแผนความสัมพันธ์ทางอำนาจในระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภา และประชาธิปไตยแบบที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข
๒. การกำกับกรอบครรลองที่ถูกต้องของระบอบการเมืองการปกครองโดยรวมทั้งระบบให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญ

การปฏิบัติภารกิจพื้นฐานในความรับผิดชอบของศาลรัฐธรรมนูญนั้น ศาลรัฐธรรมนูญต้องยึดถือแนวทางการพิจารณาคดีรัฐธรรมนูญที่เน้นการมุ่งผลสัมฤทธิ์ในผลบั้นปลายของการใช้รัฐธรรมนูญเป็นสำคัญ ทั้งนี้ เพื่อให้คดีรัฐธรรมนูญที่เข้ามาสู่ศาลรัฐธรรมนูญนั้น ส่งประโยชน์โดยตรงต่อการสร้างบูรณภาพของรัฐทางอุดมการณ์และรัฐทางปฏิบัติการไปพร้อม ๆ กัน ดังความคาดหมายของหลักรัฐธรรมนูญนิยม (constitutionalism) ที่เชื่อว่า รัฐธรรมนูญนั้นใช้เป็นแบบ (frame) ในการสร้างระบบการเมืองการปกครองที่พึงประสงค์ได้ ดังนั้น หากจะให้รัฐธรรมนูญเป็นอุปกรณ์ขับเคลื่อนการปฏิรูปการเมืองการปกครองได้ ก็จำเป็นต้องมีการกำกับการใช้รัฐธรรมนูญให้เกิดผลในทางปฏิบัติจริงได้ด้วย ซึ่งเท่ากับว่ารัฐธรรมนูญที่ดีก็ไม่อาจสร้างการเมืองการปกครองที่ดีได้ จนกว่ารัฐธรรมนูญที่ตินั้นจะได้นำไปใช้ให้ได้ผลดีด้วยแล้ว และการที่รัฐธรรมนูญจะได้มีการนำไปใช้ให้ได้ผลดีหรือไม่ ก็โดยการสร้างแนวปฏิบัติการใช้รัฐธรรมนูญจากคดีรัฐธรรมนูญของศาลรัฐธรรมนูญนั่นเอง ทั้งนี้ เพื่อดำรงรักษาความยั่งยืนของรัฐธรรมนูญที่ตินั้นไว้ให้มีเสถียรภาพสามารถปฏิบัติได้อย่างมีความสืบเนื่องโดยไม่ให้ล่มสลาย หรือสะดุดหยุดลงจนไม่สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนการปฏิรูปการเมืองการปกครองต่อไปให้สัมฤทธิ์ผลได้

แนวการพิจารณาคดีรัฐธรรมนูญโดยเน้นการมุ่งผลสัมฤทธิ์ในผลบั้นปลายของการใช้รัฐธรรมนูญ จึงไม่เพียงแต่เป็นการใช้ศาลรัฐธรรมนูญเพียงเพื่อเป็นที่ยุติคดี แต่ควรใช้ศาลรัฐธรรมนูญให้เป็นที่พึ่งสุดท้ายของการเป็นกลไกในการผลิตทางเลือกที่พึงประสงค์ของความยุติธรรมสาธารณะในเชิงบูรณาการให้แก่กรณีปัญหาที่เกิดจากคดีนั้นด้วย เพื่อให้เกิดบรรทัดฐานที่สามารถใช้เป็นแรงขับเคลื่อนในการสร้างความก้าวหน้าแก่การปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญทั้งองค์กรรวม ดังนั้น ศาลรัฐธรรมนูญจึงต้องมีการใช้ดุลยพินิจในการพิจารณาแบบรวบยอดอย่างเต็มรูป (comprehension judge) คือ การพิจารณาครอบคลุมทั้งประเด็นปัญหาของคดีและประเด็นผลกระทบของคดีพร้อมกัน กล่าวคือ

(๑) **ประเด็นปัญหาของคดี** มีจุดเน้นในการพิจารณาเกี่ยวกับขอบเขตเฉพาะของกรณีปัญหาในคดีนั้นเป็นสำคัญ ได้แก่

๑. ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับมิติของรัฐธรรมนูญทั้งองค์กรรวม (constitution) โดยที่ไม่จำกัดกรอบแต่เฉพาะมิติของตัวบทเฉพาะมาตรา (provision)
๒. ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับมิติของระบอบการเมืองการปกครองทั้งระบบ (political regime) โดยที่ไม่จำกัดกรอบแต่เฉพาะมิติของตัวบุคคล (politician) เฉพาะตำแหน่ง เฉพาะภารกิจหรือเฉพาะองค์กร
๓. ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับมิติของประสิทธิภาพของการนำรัฐธรรมนูญไปปฏิบัติ (implementation) โดยที่ไม่จำกัดกรอบแต่เฉพาะมิติของสาระบัญญัติของรัฐธรรมนูญ (substance)

๔. ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับมิติของประสิทธิผลของการนำคดีไปบังคับใช้ให้เกิดผลที่แม่นยำตรง (effectiveness) โดยที่ไม่จำกัดกรอบแต่เฉพาะมิติของการจบสิ้นของคดี (terminate)

(๒) **ประเด็นผลกระทบของคดี** มีจุดเน้นในการพิจารณาเกี่ยวกับการสร้างผลกระทบที่พึงประสงค์ของคดีเป็นสำคัญ ได้แก่

๑. ผลกระทบที่เกี่ยวข้องกับความเป็นกฎหมายสูงสุดของรัฐธรรมนุญ ซึ่งคาดหวังให้การใช้รัฐธรรมนุญมีผลต่อการสร้างความสามารถในการบังคับใช้รัฐธรรมนุญ (enforcement capability)
๒. ผลกระทบที่เกี่ยวข้องกับความเป็นกฎหมายพื้นฐานทางการเมืองการปกครองของรัฐธรรมนุญ ซึ่งคาดหวังให้การใช้รัฐธรรมนุญมีผลต่อการบำรุงรักษาระบบการเมืองการปกครองหลักไว้ให้ดำรงคงอยู่ (rule maintenance)
๓. ผลกระทบที่เกี่ยวข้องกับความเป็นกฎหมายลายลักษณ์อักษรของรัฐธรรมนุญ ซึ่งคาดหวังให้การใช้รัฐธรรมนุญมีการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน และจำกัดควบคุมอำนาจรัฐไว้ โดยที่ยังสามารถรักษาคุณภาพพร้อมกันระหว่างความสามารถทางการเมืองการปกครองของรัฐบาล (competence of government) และความมีประสิทธิภาพในการใช้สิทธิทางการเมืองของประชาชน (political efficacy) ไว้ได้
๔. ผลกระทบที่เกี่ยวข้องกับความเป็นกฎหมายปฏิรูปการเมืองการปกครองของรัฐธรรมนุญ ซึ่งคาดหวังให้การใช้รัฐธรรมนุญมีผลต่อการแก้ไขปัญหาการใช้รัฐธรรมนุญ (rule correction) และต่อการสร้างวิวัฒนาการทางการเมืองการปกครอง (rule advancement) ได้ด้วย

เอกสารประกอบ

- กรมล ท่องธรรมชาติ และ เขาวนระ ไตรมาศ , แนวคิดเกี่ยวกับการเมืองในภูมิภาค (หน่วยที่ ๑)
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช , ๒๕๔๕
- กรมล ท่องธรรมชาติ และ เขาวนระ ไตรมาศ , รัฐธรรมนูญ (หน่วยที่ ๑) มหาวิทยาลัยสุโขทัย
ธรรมมาธิราช , ๒๕๔๖
- กรมล ท่องธรรมชาติ และ เขาวนระ ไตรมาศ , ลักษณะและขอบข่ายของรัฐธรรมนูญ (หน่วยที่ ๑)
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช , ๒๕๔๖
- กรมล ท่องธรรมชาติ และ เขาวนระ ไตรมาศ , วิวัฒนาการของระบอบรัฐธรรมนูญไทยจากอดีตถึง
ปัจจุบัน (สำนักพิมพ์บรรณกิจ : กรุงเทพฯ) , ๒๕๔๕
- เขาวนระ ไตรมาศ , “ศาลรัฐธรรมนูญ : อรรถประโยชน์ต่อรัฐ ประชาชน และรัฐธรรมนูญ”
จดหมายข่าวศาลรัฐธรรมนูญ ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓ (มกราคม – กุมภาพันธ์ ,
๒๕๔๒)
- _____ "_____ , “รัฐสัญญาประชาคมกับการปลุกกระแสสำนึกใหม่ของการเมืองภาค
ประชาชน” วารสารศาลรัฐธรรมนูญ ปีที่ ๒ เล่มที่ ๖ (กันยายน – ธันวาคม ,
๒๕๔๓)
- _____ "_____ , ความขัดแย้งจากรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๒๑ : แนวโน้มพัฒนาการ
สถาบันรัฐธรรมนูญไทย , วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , ๒๕๒๗
- _____ "_____ , “คุณค่าคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญกับนัยของการปฏิรูปการเมืองตาม
รัฐธรรมนูญ” วารสารศาลรัฐธรรมนูญ ปีที่ ๓ เล่มที่ ๗ (มกราคม – เมษายน ,
๒๕๔๔)
- _____ "_____ , “ศาลรัฐธรรมนูญไทยในสถานการณ์การปฏิรูปการเมือง” วารสารศาล
รัฐธรรมนูญ ปีที่ ๓ เล่มที่ ๙ (กันยายน – ธันวาคม , ๒๕๔๔)
- _____ "_____ , “รัฐธรรมนูญกับการออกแบบการเมืองใหม่” วารสารศาลรัฐธรรมนูญ
ปีที่ ๔ เล่มที่ ๑๒ (กันยายน – ธันวาคม , ๒๕๔๕)
- _____ "_____ , “ศาลรัฐธรรมนูญกับการปฏิรูปการเมือง” วารสารศาลรัฐธรรมนูญ ปีที่
๒ เล่มที่ ๕ (พฤษภาคม – สิงหาคม , ๒๕๔๓)
- _____ "_____ , “รัฐธรรมนูญทำไมต้องตีความ” วารสารศาลรัฐธรรมนูญ ปีที่ ๔ เล่มที่
๑๓ (มกราคม – เมษายน , ๒๕๔๖)

- _____ "_____ , ข้อมูลพื้นฐาน ๖๖ ปีประชาธิปไตยไทย (สถาบันนโยบายศึกษา : กรุงเทพฯ , ๒๕๔๒)
- _____ "_____ , “ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับพัฒนาการของรัฐธรรมนูญไทย” จดหมายข่าว ศาลรัฐธรรมนูญ ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๔ (มีนาคม - เมษายน , ๒๕๔๖)
- _____ "_____ , “องค์กรตามรัฐธรรมนูญ : คนไทยใช้ประโยชน์ได้อย่างไร” วารสาร ศาลรัฐธรรมนูญ ปีที่ ๔ เล่มที่ ๑๐ (มกราคม - เมษายน , ๒๕๔๕)
- _____ "_____ , “รัฐธรรมนูญกับการสร้างฐานทุนประชาธิปไตยในการเมืองภาคประชาชน” จดหมายข่าวศาลรัฐธรรมนูญ ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ เล่มที่ ๓๐ (พฤศจิกายน - ธันวาคม , ๒๕๔๖)
- _____ "_____ , “สิทธิเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ” วารสารปฏิรูปการเมืองและกระจายอำนาจ สถาบันนโยบายศึกษา (ธันวาคม , ๒๕๔๔)
- _____ "_____ , การใช้กลไกรัฐธรรมนูญสำหรับประชาชน (สถาบันนโยบายศึกษา : กรุงเทพฯ , ๒๕๔๕)
- _____ "_____ , ขอดเกล้ารัฐธรรมนูญไทย (สถาบันนโยบายศึกษา : กรุงเทพฯ , ๒๕๔๐)
- _____ "_____ , “รัฐธรรมนูญสำคัญที่ใช้ให้เป็น” วารสารสมาคมนักวิจัยมหาวิทยาลัยไทย ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ (กรกฎาคม - กันยายน , ๒๕๔๐)
- _____ "_____ , “การเมืองใหม่กับการมีส่วนร่วมที่เข้มแข็ง” ประชุมวิชาการรัฐศาสตร์ และรัฐประศาสนศาสตร์ ครั้งที่ ๔ (๒๕๔๖)
- _____ "_____ , “แผนแม่บทยุทธศาสตร์สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญว่าด้วยการสร้างสำนักงาน ธรรมาภิบาล” รายการประจำปี ๒๕๔๔ - ๒๕๔๕ ศาลรัฐธรรมนูญ

Chaowana Traimas , **The Constitutional in Brief** (Institute of Public Policy Study : Bangkok , 1999)

Karl - Peter Sommermann และ Siedentopt , **The Principle of the Rule of Law** , Article , Post Graduate School of Administrative Sciences Speyer , Germany .